Advances in Science and Humanities

Advances in Science and Humanities, 2026, 38–41

doi: 10.70728/human.v02.i07.010
Volume 02, Issue 07
ISSN: 3060-5393
Paper

PAPER

1945-1991-YILLARDA SAMARQADDA XALQ TA'LIMIDAGI O'ZGARISHLAR

Zaripova Xumora[1,*]

[1]Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti talabasi

* zaripova@gmail.com

Abstract

Ushbu ishda 1945-1991-yillarda Samarqand viloyatida xalq ta'limi tizimida yuz bergan o'zgarishlar tahlil qilinadi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda ta'lim tizimining tiklanishi, maktablar sonining ortishi, majburiy umumiy ta'limning joriy etilishi hamda o'quv dasturlarining mafkuraviy jihatdan shakllantirilishi yoritiladi. Shuningdek, o'qituvchilar tayyorlash, moddiy-texnik bazaning mustahkamlanishi va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda sovet davri ta'lim siyosatining ijobiy va salbiy jihatlari ham ochib beriladi.

Key words: Samarqand, xalq ta'limi, sovet davri, maktab tizimi, majburiy ta'lim, o'qituvchi tayyorlash, ta'lim siyosati, mafkura.

XX asrning ikkinchi yarmi, xususan 1945-1991-yillar oralig'i Samarqand shahrida xalq ta'limi tizimining tubdan o'zgarishlar davri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi tiklanish jarayonlari nafaqat iqtisodiyot va sanoatga, balki ijtimoiy sohalarga, jumladan ta'lim tizimiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Urushdan keyingi yillarda mavjud maktab binolarini ta'mirlash, yangi o'quv maskanlarini qurish hamda o'quvchilarni ta'limga keng jalb etish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Shu asosda Samarqand shahrida maktablar soni sezilarli darajada oshirildi, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi va o'quv jarayonini tashkil etishning yangi shakllari joriy qilindi.

Mazkur davrda majburiy umumiy ta'lim tizimining bosqichma-bosqich joriy etilishi aholining savodxonlik darajasini oshirishda muhim omil bo'ldi. Avvaliga yetti yillik, keyinchalik esa sakkiz va o'n yillik majburiy ta'lim tizimiga o'tilishi yosh avlodni to'liq qamrab olish imkonini berdi. Ta'lim mazmuni esa sovet mafkurasi asosida qayta shakllantirilib, unda siyosiy-mafkuraviy tarbiya muhim o'rin egalladi. Darsliklar va o'quv dasturlari markazlashgan holda ishlab chiqildi

Compiled on: April 15, 2026.
Copyright:©2026 by the authors. Submitted to Advances in Science and Humanities for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) 4.0 license.

hamda barcha hududlarda yagona standart asosida qo‘llanildi. Bu esa bir tomondan ta’lim tizimining izchilligini ta’minlagan bo‘lsa, boshqa tomondan milliy xususiyatlarning cheklanishiga olib keldi.

Samarqand shahrida 1945-1991-yillar davomida xalq ta’limi tizimida yuz bergan o‘zgarishlarni har tomonlama tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot jarayonida ta’lim tizimining rivojlanish bosqichlari, xususan urushdan keyingi tiklanish davri, 1960-1970-yillardagi barqarorlashuv va kengayish bosqichi hamda 1980-yillarda yuzaga kelgan islohotlar davri alohida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maktablarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, yangi o‘quv binolari qurilishi, laboratoriyalar va kutubxonalar bilan ta’minlash kabi masalalar ham yoritiladi.

Bundan tashqari, pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi ham muhim tadqiqot obyekti sifatida qaraladi. Samarqandda pedagogika bilim yurtlari va oliy o‘quv yurtlari faoliyati kengaytirilib, malakali o‘qituvchilar tayyorlashga alohida e’tibor qaratildi. O‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish, ularni metodik jihatdan qo‘llab-quvvatlash hamda ijtimoiy mavqeini mustahkamlash bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirildi.

1945-yilda Ikkinchi jahon urushi yakunlangach, Samarqand viloyatida xalq ta’limi tizimi jiddiy inqiroz holatida edi. Urush yillarida ko‘plab maktab binolari zarar ko‘rgan, o‘qituvchilarning katta qismi frontga safarbar etilgan yoki boshqa sohalarga jalb qilingan edi. Natijada ta’lim sifati pasayib, o‘quv jarayoni uzilishlarga uchragan. 1946-yilda Samarqand viloyatida 300 dan ortiq umumta’lim maktablari faoliyat yuritgan bo‘lsa-da, ularning aksariyati moddiy-texnik baza jihatidan yetarli darajada ta’minlanmagan edi. Xususan, sinf xonalari yetishmasligi, o‘quv qurollari va darsliklarning kamligi, isitish tizimining sustligi kabi muammolar ta’lim jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatgan.

1947-yildan boshlab Sovet hukumatining umumiy siyosati doirasida boshlang‘ich ta’limni majburiy qilish choralari kuchaytirildi. Bu siyosatning asosiy maqsadi barcha maktab yoshidagi bolalarni ta’limga jalb qilish va savodsizlikni butunlay bartaraf etish edi. Shu bilan birga, ta’lim orqali yosh avlodni sovet mafkurasi ruhida tarbiyalash ham ustuvor vazifa sifatida belgilandi. Pedagogika nazariyasida ham bu yo‘nalish alohida ta’kidlanib, ta’lim tizimining vazifasi jamiyat uchun “ongli, intizomli va mafkuraviy jihatdan yetuk fuqaro”ni shakllantirishdan iborat deb qaraldi. 1948-1952-yillar oralig‘ida Samarqand viloyatida o‘qituvchilar yetishmovchiligi eng dolzarb muammolardan biri bo‘lib qoldi. Mazkur muammoni hal etish maqsadida qisqa muddatli pedagogik kurslar va malaka oshirish dasturlari tashkil etildi. Ushbu kurslar orqali yuzlab yangi o‘qituvchilar tayyorlanib, ular qishloq va chekka hududlardagi maktablarga yuborildi. Shu bilan birga, mavjud o‘qituvchilarning malakasini oshirishga ham alohida e’tibor qaratildi.

Bu davrda ta’lim tizimini tiklash va rivojlantirish faqat kadrlar tayyorlash bilangina cheklanib qolmadi. Maktab binolarini ta’mirlash, yangi o‘quv maskanlarini qurish, darsliklar bilan ta’minlash kabi masalalar ham bosqichma-bosqich hal etila boshlandi. Natijada 1950-yillarning boshlariga kelib Samarqand viloyatida xalq ta’limi tizimi nisbatan barqarorlashdi va keyingi rivojlanish bosqichlari uchun zarur institutsional asoslar yaratildi. 1953-yilda Iosif Stalinning vafotidan so‘ng Sovet Ittifoqida ijtimoiy-siyosiy hayotda nisbatan yumshash jarayonlari boshlandi. Bu holat xalq ta’limi tizimiga ham ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatdi. Samarqand viloyatida ushbu davrda maktablar soni ortib, ta’lim qamrovi kengaya boshladi. Ayniqsa, yetti yillik majburiy ta’lim tizimiga o‘tish jarayoni jadallashdi.

1958-yilda qabul qilingan “Maktabni hayot bilan bog‘lash to‘g‘risida”gi qonun asosida ta’lim tizimida muhim o‘zgarishlar amalga oshirildi. Ushbu islohotga ko‘ra, umumta’lim maktablarida o‘quvchilarning ishlab chiqarish bilan bog‘liq ko‘nikmalarini shakllantirishga alohida e’tibor qaratildi. Samarqand viloyatidagi maktablarda ham o‘quvchilarni qishloq xo‘jaligi va sanoat korxonalari bilan tanishtirish, amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish yo‘lga qo‘yildi.

Bu davrda o‘rta maxsus ta’lim muassasalari texnikum va bilim yurtlari faoliyati ham kengaydi. O‘qituvchilar tayyorlash tizimi takomillashtirilib, pedagogika institutlari va bilim yurtlari orqali malakali kadrlar yetkazib berish yo‘lga qo‘yildi.

Shu bilan birga, ta’lim mazmunida mafkuraviy nazorat saqlanib qolgan bo‘lsa-da, tabiiy fanlar va texnik bilimlarga e’tibor kuchaydi.

1960-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab Samarqand viloyatida xalq ta’limi tizimi nisbatan barqaror rivojlanish bosqichiga o‘tdi. Bu davr Sovet Ittifoqida “barqarorlik davri” sifatida tavsiflanib, ta’lim tizimida ham tizimli va rejalashtirilgan rivojlanish kuzatildi. Mazkur yillarda umumiy o‘rta ta’limni to‘liq joriy etish siyosati amalga oshirildi. Natijada o‘n yillik majburiy ta’lim tizimi shakllanib, o‘quvchilarning maktabda to‘liq ta’lim olishi ta’minlandi. Samarqand viloyatida yangi maktab binolari qurilib, mavjudlari rekonstruksiya qilindi. Ayniqsa, qishloq hududlarida ta’lim infratuzilmasini yaxshilashga katta e’tibor qaratildi.

1980-yillarga kelib Sovet Ittifoqida iqtisodiy va siyosiy inqiroz alomatlari kuchaya boshladi. Bu jarayon Samarqand viloyatidagi xalq ta’limi tizimiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazdi. Ta’lim tizimi tashqi tomondan barqaror ko‘ringan bo‘lsa-da, ichki muammolar moddiy-texnik bazaning eskirishi, o‘qituvchilar mehnatiga yetarli darajada rag‘bat berilmasligi, ta’lim mazmunining zamon talablariga mos kelmasligi kabi kamchiliklar yuzaga chiqdi. 1984-yilda Sovet Ittifoqida ta’lim tizimini isloh qilishga qaratilgan yangi qarorlar qabul qilinib, umumiy o‘rta ta’limni yanada takomillashtirish, o‘quv dasturlarini modernizatsiya qilishga urinishlar qilindi. Samarqand viloyatida ham ushbu islohotlar doirasida yangi fanlar joriy etildi, o‘qitish uslublarini yangilashga harakat qilindi.

1985-yildan boshlab M.S. Gorbachev tomonidan boshlangan “qayta qurish” va “oshkoralik” (glasnost) siyosati ta’lim tizimiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Mafkuraviy nazorat nisbatan yumshab, tarix, adabiyot va ijtimoiy fanlarni o‘qitishda muqobil fikrlar paydo bo‘la boshladi. Milliy qadriyatlar va tarixga bo‘lgan qiziqish ortdi. 1980-yillarning oxiriga kelib esa Sovet ta’lim tizimining markazlashgan modeli inqirozga yuz tutdi.

Xulosa qilib aytganda, 1945-1991-yillar oralig‘ida Samarqand viloyatida xalq ta’limi tizimining shakllanishi va rivojlanishi Sovet ijtimoiy-siyosiy modelining umumiy tendensiyalari bilan uzviy bog‘liq holda kechdi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, urushdan keyingi yillarda ta’lim tizimi og‘ir moddiy va kadrlar tanqisligi sharoitida faoliyat yuritgan bo‘lsa-da, qisqa muddat ichida institutsional jihatdan tiklanib, barqaror rivojlanish yo‘liga o‘ta oldi. Bu jarayonda davlat tomonidan amalga oshirilgan markazlashgan siyosat, majburiy ta’limni joriy etish hamda pedagog kadrlar tayyorlash tizimini kengaytirish muhim rol o‘ynadi. 1950-1960-yillarda ta’lim tizimining qamrovi kengayib, uning mazmuni ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuvi kuchaydi. Bu esa o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qilgan bo‘lsa-da, ta’limning ideologik yo‘naltirilganligi saqlanib qoldi.

1965–1980-yillarda esa xalq ta’limi tizimi nisbatan barqarorlashib, umumiy o‘rta ta’limning to‘liq joriy etilishi, ixtisoslashgan maktablar faoliyatining kengayishi va pedagogik metodikaning takomillashuvi bilan tavsiflanadi. Samarqand viloyatida xalq ta’limi tizimi mazkur davrda savodxonlikni oshirish, keng ommani ta’lim bilan qamrab olish va malakali kadrlar tayyorlash borasida sezilarli natijalarga erishdi. Biroq ushbu tizimning ideologik jihatdan qat’iy markazlashganligi va siyosiy maqsadlarga bo‘ysundirilganligi uning mustaqil va erkin rivojlanish imkoniyatlarini cheklab qo‘ydi.

References

1. Агзамходжаев А. Образование и развитие Узбекской ССР. – Ташкент: Фан, 1971. – 344 стр.
2. Алимова Д.А., Буряков. Ю.Ф., Рахматуллаев Ш.М. Самарқанд тарихи. – Тошкент: ART-FLEX, 2009. – 146 б. Самарқанд тарихи. 2 томлик. Т.1–2. – Тошкент: Фан, 1970. – 495 б.
3. Шарафиддинов Р. Школьное образование в Узбекской ССР (1917–1955 гг). – Ташкент: Госиздат УзССР, 1961. – 70 стр.
4. Қодиров Э.К. Ўзбекистонда умумтаълим мактабларининг ривожланиши тарихидан. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – 392 б.

5. Қодиров Э. Ўзбекистон ССРда халқ маорифи.
– Тошкент: Ўздавнашр, 1961. – 63 б.